

Janusz Socha

POLSKI ZAWODOWY ZWIĄZEK ROLNIKÓW I LEŚNIKÓW
Z WYŻSZYM WYKSZTAŁCENIEM (1919—1939)

Polski Zawodowy Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem (PZZRiLzWW), zrzeszający akademicko wykształconych rolników, powstał 19 VI 1919 r. w Warszawie. Do powstania Związku przyczyniły się istniejące już w Warszawie: Związek Taborczyków oraz Stowarzyszenie Puławiaków, Związek Rolników—Krakowiaków i Związek Dublańczyków—Agronomów, więc poświęcimy im na wstępie nieco miejsca.

Tytułowy Związek dotychczas nie został objęty badaniami historycznymi¹. Zostały natomiast już podjęte, z zamiaru systematyczne, badania nad współtworzącymi go grupami akademickimi²; ukazało się już w postaci artykułu monograficznego opracowanie Stowarzyszenia Puławiaków³, a w druku jest podobny artykuł o Związku Taborczyków⁴. Przedstawiając niniejszy artykuł, moglibyśmy zatem mówić o trzeciej z kolei pozycji w zamierzonym cyklu prac, dotyczących dziejów i działalności akademicko wykształconych rolników w Polsce.

Polski Zawodowy Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem, podobnie zresztą jak współtworzące go poszczególne stowarzyszenia: taborczyków, puławiaków, krakowiaków i dublańczyków, był organizacją zrzeszającą rolników z cenzusem wykształcenia, w którym upatrywany jest najbardziej istotny wskaźnik dla określenia zawo-

¹ Współczesne, drobne zresztą, opracowanie Z. Ichnatowicza podejmuje drugorzędne dla niniejszego opracowania sprawy myśli ekonomicznej Związku. Z. Ichnatowicz, *Związek Rolników z Wyższym Wykształceniem i jego rola w kształtowaniu polskiej myśli ekonomicznej*, Warszawa 1937.

² J. Socha, *Działalność rolniczo-oświatowa Centralnego Towarzystwa Rolniczego 1907—1929*, Łódź 1985, maszynopis, s. 169—212.

³ J. Socha, *Stowarzyszenie Puławiaków*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1984, Folia historica 18.

⁴ J. Socha, *Związek Taborczyków*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1989, Folia historica 35.

dowej i społeczno-klasowej pozycji inteligenta⁵. Nie wnikając głębiej w tę kwestię, w literaturze historycznej dość dobrze już rozpatrzoną⁶, pragniemy na wstępie jeszcze nadmienić, że podstawę źródłową opracowania, zwłaszcza w części zasadniczej dotyczącej samego już PZZRiLzWW, stanowią — wobec nieistniejącego dziś archiwum tej organizacji⁷ — materiały czasopiśmienne. Głównie jest to kronika organizacyjna „Gazety Rolniczej”⁸. Ponadto istniejąca pomiędzy Związkiem a Centralnym Towarzystwem Rolniczym (CTR) relacja, na którą zwracamy uwagę, uzasadnia korzystanie zarówno ze spuścizny archiwalnej, jak i w ogóle z opracowań dziejów Towarzystwa⁹. Zajmowane przez niektóre środowiska Związku miejsce w strukturach akademickich polskiego rolnictwa wprowadza z kolei do opracowania pewne pozycje, dotyczące dziejów poszczególnych uczelni, środowisk akademickich i nauki rolniczej¹⁰. Opra-

⁵ *Polski Zawodowy Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem. Statut*, Warszawa 1919.

⁶ *Inteligencja polska pod zaborami. Studia*, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1978; J. Żarnowski, *Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918—1939*, Warszawa 1964.

⁷ Sprawa spuścizny archiwalnej PZPRiLzWW znajduje pewne naświetlenie w opracowaniu: A. Ajnenkiel i M. Wrzósłowa, *Polskie organizacje rolnicze w latach 1886—1939 i ich akta w Archiwum Akt Nowych w Warszawie*, „Archeion” 1953, nr XXVIII, s. 60 i n.

⁸ „Gazeta Rolnicza” (1860—1939), tygodnik, pismo społeczno-rolnicze wydawane w Warszawie; w latach 1907—1929 organ Centralnego Towarzystwa Rolniczego oraz (w latach dwudziestych) Związku Organizacji Rolniczych i Rady Naczelnej Organizacji Ziemiańskich. S. Antoniewski, *Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego i pokrewnego na ziemiach polskich za okres 200 lat, 1755—1955*, Warszawa 1960.

⁹ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Centralne Towarzystwo Rolnicze (dalej CTR), zwłaszcza akta Wydziału Szkolnego CTR; także: *Sprawozdania (Roczniki) Centralnego Towarzystwa Rolniczego 1908—1927*, Warszawa 1909—1928; *Dwudziestolecie Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Warszawie 1907—1927*, Warszawa 1927; S. Dzieciotłowski, *Centralne Towarzystwo Rolnicze w Królestwie Polskim i jego polityka agrarna 1906—1918*, Warszawa 1981.

¹⁰ *Wspomnienia z Taboru*, Wydawnictwo Koła Taborczyków przy Związku Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem, red. S. Jankowski, Warszawa 1929; *Wspomnienia puławskie*, Wydawnictwo Stowarzyszenia Wychowanków byłego Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Puławach, red. T. Chwałibóg, Warszawa 1938; J. Au, *Historia Krajowej Wyższej Szkoły Rolniczej w Dublanach*, „Roczniki Krajowej Wyższej Szkoły Rolniczej w Dublanach” 1883, t. 1; S. Pawlik, *Rys dziejów nauki rolnictwa ze szczególnym uwzględnieniem Akademii dublańskiej*, Lwów 1921; F. Erlicki, *Rys historyczny instytutów rolniczo-leśnych w Królestwie Polskim*, Warszawa 1877; *Dzieje studiów rolniczych w Krakowie 1890—1962*, Kraków 1965; M. Strzemiński, *Instytut Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Puławach w latach 1869—1914*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1961, Ser. B, z. 4; A. Żabko-Potopowicz, *Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie 1906—1918—1939—1945*, [w:] *Księga pamiątkowa Szkoły Głównej Gospodarstwa*

cowanie skupia się nad sprawami organizacyjnymi Związku, odkładając do dalszych studiów szczegółowsze rozważenie kwestii ideowo-politycznych i zawodowej działalności rolniczej.

Wśród organizacji współtworzących Polski Zawodowy Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem, który w skróceniu nazywany był też Związkiem Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem, najstarszą metrykę ma utworzony w 1906 r. Związek Taborczyków, zrzeszający Polaków kończących Akademię Rolniczą w Taborze w Czechach.

Studia rolnicze w Taborze zaczęły się od założenia w 1867 r. Krajowego Instytutu Rolniczego, który w 1900 r. został przemianowany na Królewsko-Czeską Akademię Rolniczą¹¹. Instytut, zwłaszcza w ostatnich swych latach, i Akademia ściągając słuchaczy kilku narodowości słowiańskich uczyniły z Taboru wielonarodowy ośrodek kształcenia rolniczego¹². Licniejszy napływ młodzieży polskiej, na ogół ziemiańskiej, na studia taborские, stwarzający w efekcie ich kończenia środowisko absolwentkie, datuje się od końca XIX w. Druga większa fala napłynęła tutaj w czasie rewolucji 1905—1907 r. Wówczas to, w okresie I wojny światowej, Polacy stworzyli w Taborze najlicniejszą, włączając także i Czechów, kolonię studencką. Była to młodzież spod zaboru rosyjskiego, z Królestwa i po części z Litwy i Ukrainy. Organizowała się w korporacje o charakterze narodowym, ukierunkowane na samokształcenie. Chodziło jej głównie o lepsze niż mogła to zapewnić uczelnia czeska przygotowanie do przyszłej pracy i do działalności rolniczej w Polsce. Na ideowy kształt kolonii z początku wpływała Liga Polska, następnie Liga Narodowa i Narodowa Demokracja; widoczne też było zainteresowanie słuchaczy ruchem socjalistycznym, ludowym i akcją niepodległościową Józefa Piłsudskiego.

Do 1914 r. przez studia taborские przeszło 352 słuchaczy z Polski, z czego do Związku Taborczyków trafiło 126 (36%). Wojna przerwała napływ Polaków do Taboru. Po wojnie Akademia została zlikwidowana (1919 r.) i środowisko jej absolwentów przestało wzrastać, z czasem poczęło się kurczyć. Związek również nie wyszedł poza swą przedwojenną liczebność. Prezesem Związku od początku był Zygmunt Chrzanowski, zaliczany do grona współtwórców i do wybitniejszych przywódców CTR¹³.

Wiejskiego w Warszawie 1906—1956, t. 1, Warszawa 1958; W. Staniewicz, *Wspomnienia o Wydziale Rolniczym Uniwersytetu Stejana Batorego w Wilnie*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1964, Ser. B, z. 11; A. Karbowski, *Młodzież polska akademicka zagranicą. 179—1910*, Kraków 1910.

¹¹ J. Lutosławski, *Zarys nauki rolniczej czeskiej*, „Gazeta Rolnicza”, 24 VI 1920, nr 25.

¹² *Wspomnienia z Taboru*, s. 43 i n.

¹³ *Zjazd koleżeński taborczyków*, „Gazeta Rolnicza”, 1 XI 1912, nr 44; S. Janowski, *Tabor i taborczycy*, *ibidem*, 8 IV 1926, nr 13—14.

Stowarzyszenie Puławiaków, utworzone w 1911 r., objęło słuchaczy—Polaków, kończących założony w 1869 r. Instytut Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Puławach, uczelnię rosyjską w Królestwie Polskim. Również i tutaj mamy do czynienia z młodzieżą ziemiańską z Królestwa, po części z Ukrainy i Litwy. Do 1915 r., kiedy Instytut został ewakuowany do Rosji, na dwóch wydziałach: agronomicznym i leśnym wykształciło się około 800 Polaków; do Stowarzyszenia wstąpiła tylko część, w 1913 r. — 197 osób. tj. ok. 25⁰/₀ ogółu kończących szkołę Polaków. Środowisko puławiaków również od ewakuacji Instytutu nie mogło się zwiększać, Stowarzyszenie nie wyszło ponad wskazany stan liczebny.

Narzucony przez politykę rosyjską, obcy potrzebom społecznym polskiego rolnictwa system nauczania w Puławach zmuszał kolonię polską do utajonych form działalności opartej na organizacjach kółkowych i na samokształceniu, czynnej politycznie. Wśród słuchaczy puławskich dominowały również wpływy Ligi Polskiej i Narodowej Demokracji, ale obok nich silniej niż w Taborze szerzyły się wpływy ruchu socjalistycznego i ludowego. Prezesem Stowarzyszenia został Aleksander Karszo-Siedlewski, należący także do czołowych przywódców CTR¹⁴.

Utworzony w 1916 r. Związek Rolników-Krakowiaków organizował absolwentów Studium Rolniczego¹⁵, istniejącego od 1890 r. w Uniwersytecie Jagiellońskim. Powstały dwa lata później (1918 r.) Związek Dublańczyków—Agronomów zrzeszał z kolei słuchaczy, kończących Akademię Rolniczą w Dublanach pod Lwowem¹⁶. Były to oczywiście uczelnie z języka i z ducha narodowego polskie. Przyjmowały dużo młodzieży spod zaboru rosyjskiego, zwłaszcza z Królestwa. Także i tutaj, jak do Taboru i Puław, trafiała młodzież na ogół ziemiańska, jednakże dostawało się też, szczególnie do Dublan, sporo niezmiernych: synów oficjalistów dworskich i dzierżawców oraz pewne grupy młodzieży mieszczańskiej i chłopskiej¹⁷.

¹⁴ Zebranie puławiaków, „Gazeta Rolnicza”, 15 III 1911, nr 50; Stowarzyszenie Wychowawców b. Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach, *ibidem*, 12 VI 1936, nr 24.

¹⁵ Zebranie organizacyjne Związku Rolników—Krakowiaków, „Gazeta Rolnicza”, 16 XI 1917, nr 46; Doroczne zebranie Związku Rolników—Krakowiaków, *ibidem*, 7 III 1918, nr 10.

¹⁶ Do byłych słuchaczy Akademii Rolniczej w Dublanach, „Gazeta Rolnicza”, 4 I 1918, nr 1; Walne zgromadzenie Związku Dublańczyków—Agronomów, *ibidem*, 19 XII 1919, nr 47—49.

¹⁷ J. Hulewicz, *Studia wyższe młodzieży z zaboru rosyjskiego w uczelniach galicyjskich w latach 1905—1914*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia” 1958, z. 2, s. 236 i n.; J. Fierich, *Studium Rolnicze (1890—1923)*, [w:] *Wydział Rolniczy Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1934, s. 187 i n.; T. Wiczorek, *Zarys dziejów szkolnictwa rolniczego w Polsce do 1939 r.*, Warszawa 1968, s. 259.

Zamiar połączenia grup akademicko wykształconych rolników w jednej, wspólnej organizacji powstał w kierownictwie CTR pod koniec 1916 r., gdy istniał już trzeci związek środowiskowy (krakowiaków), a Towarzystwo przywracało swe dawniejsze, zerwane przez wojnę więzi organizacyjne¹⁸. Podjęte w następnym roku, przy pomocy profesorów krakowskich, zwłaszcza S. Surzyckiego i W. Kleckiego, starania Towarzystwa o przejęcie ewakuowanego przez Rosjan Instytutu Puławskiego¹⁹ i rekonstrukcję istniejącej w Warszawie Wyższej Szkoły Rolniczej²⁰ — powstał zamiar utworzenia wielowydziałowej uczelni gospodarstwa wiejskiego — objęły również sprawę połączenia. Z początku musiała ona jednakże ustąpić, przedstawiającej dla kierownictwa CTR większą rangę, sprawie przejęcia Instytutu Puławskiego i rekonstrukcji warszawskiej WSR — utknęła też na razie w Krakowie, gdzie grupowało się wpływowo w sferach administracji cywilnej Galicji i w austriackich komendach wojskowych ciało profesorskie²¹.

Sprawę w swe ręce, w bliżej nieznanych okolicznościach politycznych, wziął S. Surzycki doprowadzając — za zgodą kierownictwa CTR — do powstania w końcu 1917 r. komitetu dla założenia organizacji międzyzwiązkowej, opartej na grupach taborczyków, puławiaków, krakowiaków i na jeszcze nie zorganizowanej grupie dublańczyków²². Pod uwagę brano, również niezorganizowane środowiska Polaków wykształconych w dziedzinie rolnictwa i gospodarstwa wiejskiego w uczelniach Rosji (Ryga, Moskwa, Odessa, Petersburg), Niemiec (Halle, Wrocław, Berlin, Lipsk) i Austrii, zwłaszcza kończących wiedeńską Akademię Kultury Rolniczej i Leśnictwa²³. Przewodniczącym komitetu został Julian Skulski ze Związku Rolników—Krakowiaków. Z kolei komitet zwołał do Krakowa 2 VI 1918 r. zjazd międzyśrodowiskowy, obsadzony jednakże tylko przez funkcjonujące w sposób już zorganizowany grupy absolwentkie Puław, Taboru, Dublan i Krakowa²⁴. Z Warszawy na zjazd przyjechał Józef Tar-

¹⁸ AAN, CTR, sygn. 9156, Akta Sekcji Szkolnej, 1909—1916, plik.

¹⁹ Z zamiarem założenia centralnej (krajowej) rolniczej stacji doświadczalnej. I. Kosiński, *Przyszłość Puław*, Warszawa 1916, s. 4 i n.; *Rocznik Centralnego Towarzystwa Rolniczego za lata 1914—1918*, Warszawa 1920, s. 117—118.

²⁰ Utworzonej w 1916 r. na drodze przemianowania Kursów Przemysłowo-Rolniczych przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa (1911—1916). Przedtem (1906—1911) Wydział Rolniczy Towarzystwa Kursów Naukowych. W sprawie *Agrotechniki*, „Gazeta Rolnicza”, 21 XII 1917, nr 51; K. Konarski, *Dzieje szkolnictwa w Królestwie Kongresowym 1915—1918*, Kraków 1925, s. 237.

²¹ AAN, CTR, sygn. 9157, *Elaborat Sekcji Szkolnej*, 12 I 1918, nłb.

²² *Zebrań rolników z wyższym wykształceniem w Krakowie*, „Gazeta Rolnicza”, I II 1918, nr 5.

²³ AAN, CTR, Akta Wydziału Szkolnego, sygn. 161, S. Surzycki do Komitetu CTR, 14 III 1918, plik.

²⁴ *Zjazd rolników akademików w Krakowie*, „Gazeta Rolnicza”, 6 VI 1919, nr 23.

gowski, prezes istniejącego od niedawna warszawskiego Związku Ziemiaków. To, że J. Targowski przybył z mandatem „od rolników” a nie od CTR, w którym miał ustaloną pozycję²⁵, może być wskaźnikiem jakiegoś nieporozumienia lub wręcz nagłego dystansu wokół sprawy koncentracji grup absolwenckich pomiędzy Towarzystwem a ośrodkiem krakowskim. Wykluczyć można nie poinformowanie władz naczelnych Towarzystwa o mającym się odbyć zjeździe, sięgającym przecież głównie po grupy absolwenckie w Królestwie; ogłaszanym w „Gazecie Rolniczej”. Nie przerwała się też współpraca Towarzystwa z czołowymi profesorami krakowskimi, zwłaszcza z S. Surzyckim i W. Kleckim, którzy nadal służyli swą wiedzą, doświadczeniem i stosunkami w procesie finalizacji sprawy Instytutu Puławskiego i warszawskiej WSR²⁶.

Zjazd spełnił swe zadanie, powołał do życia Polski Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem (PZRiLzWW). Przewodniczącym zarządu — prezesem Związku — został prof. Kazimierz Miczyński, zastępcami — prof. Tadeusz Sikorski i Józef Targowski²⁷. Nie znamy składu zarządu w całości, nie wiemy więc, czy i w jakim stopniu powstający PZRiLzWW był reprezentowany przez zarządy związków środowiskowych, powoływane przecież w Warszawie, pod auspicjami CTR. Ale już sama tylko rola K. Miczyńskiego i T. Sikorskiego, z Towarzystwem bliżej nie związanych, wskazuje na realizację sprawy połączenia z pominięciem lub pominięciem interesów CTR.

Nic nie wiadomo, by PZRiLzWW otrzymał poparcie CTR. Wszystkie te okoliczności, jak i sam fakt utworzenia Związku w Krakowie, z dala od uzależnionych od Towarzystwa zarządów związków środowiskowych, nie rokowały mu większego znaczenia. Na dodatek nie miał też dostatecznego wsparcia w środowisku małopolskim, które było uzależnione od zupełnie innych towarzystw rolniczych aniżeli CTR²⁸. Dla złagodzenia przeciwności, przede wszystkim ideowych — środowisko małopolskie wiązało się głównie z ruchem konserwatywnym, królewskie z Narodową Demokracją, mniej z realistami czy ludowcami — zarząd Związku próbował wprowadzić swą organizację na tory deklaratywnej apolityczności. Dokonał tego na pierwszym, organizacyjnym zjeździe Związku 16 II 1919 r. w Krakowie. Zjazd ogłosił neutralność polityczną zaznaczając, że Zwią-

²⁵ *Rocznik CTR 1914—1918*, s. 100—101.

²⁶ S. Surzycki, *Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach*, [w:] *Kalendarz CTR na 1919 r.*, cz. II, Warszawa 1918, s. 29; W. Klecki, *W sprawie agrotechniki*, Warszawa 1918, pas.; AAN, CTR, sygn. 0091, Rezolucje W. Kleckiego przedstawione Centralnemu Towarzystwu Rolniczemu, 23 II 1918, plik.

²⁷ *Polski Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem*, „Gazeta Rolnicza”, 13 VI 1918, nr 24.

²⁸ AAN, CTR, Akta Wydziału Szkolnego, sygn. 163, Relacja nieautoryzowana (J. Targowskiego) 23 IX 1918, plik.

zek pragnie być organizacją wyłącznie zawodową, że będzie zmierzał do realizacji interesów i spraw stowarzyszonych wychowanków w sferze wykształcenia i wykonywanego zawodu rolnika.

Ze skąpej relacji prasowej²⁹ wnioskować można, że w chwili odbywania zjazdu ogólnego nie było jeszcze sprecyzowanej koncepcji organizacyjnej Związku. Nie ma bowiem pewności, czy polecony wcześniej do opracowania T. Sikorskiemu i przedstawiony do dyskusji zjazdowej projekt statutu Związku³⁰ został przyjęty i czy Związek rzeczywiście był w stanie zjednoczyć poszczególne grupy. Zdaje się, że pomimo stukilkudziesięciosobowej frekwencji nie był to zjazd delegatów tych grup, lecz zjazd deklarujących się osobiście rolników z wyższym wykształceniem. Zatem Związek musiałby dopiero stawić czoła pytaniu: jak ustosunkować się do ruchu grupującego absolwentów uczelni rolniczych, zwłaszcza do zainstalowanych już pojedynczo w Warszawie ich związków. Doszedł też nowy problem: w Warszawie począł się aktywizować dotychczas mniej widoczny, ale wzmacniający się oparciem w sferach rządowych Królestwa Polskiego i w ośrodkach politycznych ruchu ludowego, od Towarzystwa niezależny, Związek byłych Słuchaczy Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Nawiązywał on do tradycji, poprzedzającego utworzoną w 1918 r. Szkołę, Wydziału Rolniczego TKN, Kursów Przemysłowo-Rolniczych przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa i na koniec Wyższej Szkoły Rolniczej. Związek byłych Słuchaczy SGGW miał więc sporą bazę rekrutacyjną i mógł się stać znaczącą organizacją. Od samego początku — powstał w maju 1916 r. pod nazwą Związku byłych Słuchaczy Wyższej Szkoły Rolniczej w Warszawie³¹ — dysponował, do spółki z kołami aktualnych słuchaczy SGGW pismem o charakterze ideowym pt. „Zagadnienia Rolnicze”, w którym podejmował kwestie ustroju agrarnego Polski i spraw społecznych wsi. Stał na gruncie przemian demokratycznych, reformy rolnej i równości społecznej na wsi, walczył o prawa dla robotników rolnych³².

²⁹ Zebrań rolników i leśników z wyższym wykształceniem, „Gazeta Rolnicza”, 7 III 1919, nr 10.

³⁰ Związek rolników z wyższym wykształceniem, „Gazeta Rolnicza”, 23 V 1919, nr 21; Związek rolników i leśników z wyższym wykształceniem, *ibidem*, 13 VI 1919, nr 24.

³¹ Związek b. słuchaczy Wyższej Szkoły Rolniczej w Warszawie, „Gazeta Rolnicza”, 19 V 1916, nr 19—20; Ze związku b. słuchaczy wyższych kursów rolniczych, *ibidem*, 15 XII 1916, nr 49—50; Zjazd Związku b. słuchaczy Wyższej Szkoły Rolniczej w Warszawie, *ibidem*, 5 II 1918, nr 7; Ze związku b. słuchaczy Wyższej Szkoły Rolniczej, *ibidem*, 1 III 1918, nr 10; 26 IV 1918, nr 17.

³² Por. Na dobre, „Zagadnienia Rolnicze” 1916, nr 1; Z. Ludkiewicz, W sprawie komasacji gruntów, *ibidem*; S. Moszczeński, Zasady reform rolnictwa krajowego, *ibidem*, 1917, nr 3; J. Czaplicki, O serwitutach, *ibidem*; R. Ejchler, Najpilniejsze zadania rolnictwa krajowego, *ibidem*; J. Barcikowski, Stosunki

Z gruntu rzeczy antykapitalistyczny i antyziemiański, nie uznawał narodowego programu CTR³³. Nie dał się objąć sferą wpływów organizacyjnych Towarzystwa, które tak bardzo się przyczyniło do powstania SGGW³⁴. Nie mógł więc swą postawą nie wzbudzać konsternacji w sferach kierowniczych Towarzystwa zwłaszcza po tym, jak przejawił własne, wobec CTR konkurencyjne plany centralizacji ruchu absolwenckiego. Za cel wziął sobie zjednoczenie pod swymi auspicjami akademicko wykształconej elity rolniczej, z pomocą której mógłby stworzyć — jak należy sądzić — forum dyskusji nad kwestią agrarną, stawianą oczywiście w kategoriach społecznie radykalnych. W służbę tak pojmowanej centralizacji przejść miały „Zagadnienia Rolnicze”³⁵.

Ekspansywność Związku byłych Słuchaczy SGGW stawała się na tyle realna, że w Towarzystwie i w krakowskim Związku nie można było przejść nad nią do porządku. Dyskusję w tej sprawie, której treści niestety nie znamy, podjął pierwszy zjazd ogólny PZRiLzWW 16 II 1919 r. Możemy natomiast wnioskować, że zajęte wówczas stanowisko było realistyczne, skoro akcję PZRiLzWW postanowiono przenieść do Warszawy pod bezpośrednią protekcję CTR. Najbliższy, regulaminowy zjazd ogólny PZRiLzWW miał się już odbyć w Warszawie. Liczono się z możliwością porozumienia ze Związkiem byłych Słuchaczy SGGW. Ta niewątpliwie zwrotna decyzja może być zapisana na konto S. Surzyckiego, który kierując się interesem scalającego się państwa optował za jednością ruchu absolwenckiego³⁶.

W tym czasie Związek byłych Słuchaczy SGGW pospiesznie stworzył komisję porozumiewawczą o charakterze międzyśrodowiskowym włącznie z krakowskim Związkiem. Składu osobowego komisji nie dało się ustalić, wiadomo tylko, że wszedł do niej S. Surzycki, reprezentując zarząd Związku bądź — jeśli został zaproszony osobiście — był delegatem niezależnym. Komisja powołała biuro organizacyjne dla przygotowania zjazdu delegatów poszczególnych istniejących związków i innych jeszcze, branych też pod uwagę grup absolwenckich. Zjazd, zwołany na 19 VI 1919 r. poprzedziło całodzienne (18 VI) posiedzenie biura do ustalenia zasadniczych spraw koncentracji. Postanowiono — nie oglądając się na istniejący

szluzowo-robotnicze rolne, ibidem; W. Krzaczynski, Historia włościan w Polsce, ibidem.

³³ Pamiętnik pierwszego walnego zjazdu zrzeszonego ziemiaństwa polskiego odbytego w Warszawie w dniach 10, 11 i 12 września 1925 roku, t. 1, Warszawa 1925, s. 42.

³⁴ Socha, *Działalność rolniczo-oświatowa...*, s. 51 i n.

³⁵ Zrzeszenie związków wychowawców wyższych uczelni rolniczych, „Zagadnienia Rolnicze” 1918, nr 4.

³⁶ AAN, CTR, sygn. 0023, Akta Prezydium CTR, Sprawozdanie S. Surzyckiego 23 II 1919, plik.

w Krakowie PZRiLzWW — przeforsować nazajutrz utworzenie nowej organizacji dla zjednoczenia ogółu akademicko wykształconych rolników kraju. Decyzje biura sprawiły, że zjazd 19 VI mógł tylko zaakceptować i wykonać postawione mu zadanie: powołać do życia postulowaną nową organizację. Stał się nią z nazwy bliski krakowskiemu Związkowi, lecz konstrukcyjnie nowy Polski Zawodowy Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem (PZZRiLzWW)³⁷.

Nowy PZZRiLzWW powstał w oparciu o grupy stowarzyszonych w swych własnych związkach absolwentów szkół rolniczych w Puławach, Taborze, Dublinach, Krakowie i Warszawie, które otrzymały prawa kół autonomicznych. Na tej samej zasadzie do PZZRiLzWW wszedł też krakowski PZRiLzWW. Autonomia związków środowiskowych i unifikatu krakowskiego nie miała oczywiście oznaczać, że PZZRiLzWW stanie się wyłącznie związkiem związków — miał bowiem prawo do naboru nowych członków spośród absolwentów niestowarzyszonych, stojących poza związkami autonomicznymi. W przyszłości przewidziane było tworzenie oddziałów terenowych i im miała przypaść rola podstawowych komórek organizacyjnych Związku³⁸. Tymczasem zadanie to pełniły koła autonomiczne. Zapowiadała się więc ewolucja struktury organizacyjnej PZZRiLzWW, przejście z pozycji stowarzyszenia absolwenckiego na pozycje związku inteligencji rolniczej.

W myśl przyjętego na zjeździe statutu organizacyjnego³⁹ naczelną władzą PZZRiLzWW stawał się tymczasowy zarząd, złożony z delegowanych przedstawicieli kół autonomicznych, do których dodatkowo został dokoptowany redaktor „Gazety Rolniczej” Marceli Różański. Przewodniczącym zarządu i zarazem prezesem Związku został S. Surzycki, jego zastępcą — I wiceprezesem S. Leśniowski, II wiceprezesem Z. Ludkiewicz; sekretarzami Z. Czałbowski i M. Różański, skarbnikiem Z. Ihnatowicz. Przy S. Surzyckim, który mieszkał w Krakowie, faktyczne kierownictwo Związku należało do S. Leśniowskiego.

Niejasność budzi stanowisko Związku byłych Słuchaczy SGGW. Dwóch jego przedstawicieli — Z. Czałbowski i J. Grabowski — weszło w skład zarządu PZZRiLzWW; Z. Czałbowski został wybrany sekretarzem⁴⁰. Mamy więc do czynienia z akceptacją dokonanej unifikacji ze strony Związku byłych Słuchaczy SGGW, w sumie jednakże niepomyślnej dla tego

³⁷ Zjazd organizacyjny Polskiego Związku Zawodowego Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem, „Gazeta Rolnicza”, 4 VII 1919, nr 27.

³⁸ Zebranie Rolników z wyższym wykształceniem, „Gazeta Rolnicza”, 18 VII 1919, nr 29.

³⁹ Polski Zawodowy Związek Rolników...

⁴⁰ Pozostali członkowie zarządu: S. Adamiecki (Stowarzyszenie Puławiaków), A. Stokowski, S. Szamowski (Związek Taborczyków), G. Pomianowski (Związek Dublinaczyków-Agronomów) i J. Skulski (PZRL). Zjazd organizacyjny Polskiego Związku

środowiska, skoro nie przypadło mu przewodnictwo wspólnej organizacji. Niewątpliwie dawał o sobie znać, zapewne pogłębiający się już, rozdzwięk na tle politycznym. W Związku byłych Słuchaczy SGGW umocniły się, szerzone kanałami ruchu ludowego, wpływy pilsudczykowskie, natomiast wszystkie pozostałe organizacje: Stowarzyszenie Puławiaków, Związek Taborczyków, Związek Dublańczyków-Agronomów i Związek Rolników-Krakowiaków przyjmowały, za wzorem Centralnego Towarzystwa Rolniczego kierunek polityczny Narodowej Demokracji⁴¹.

Obecność Związku byłych Słuchaczy SGGW w PZZRiLzWW nie miała potrwać długo, po pewnym, niezbyt zresztą długim czasie — dokładniejszej daty brak — Związek ten wycofał się z unifikatu i powrócił do działalności samodzielnej⁴². Z pola widzenia schodzi nam również krakowski PZRiLzWW. Pewną niejasność wzbudzają jeszcze dwie inne organizacje środowiskowe: Związek Ryżan, zrzeszający Polaków wykształconych na Wydziale Rolniczym Politechniki Ryskiej, i Związek Snopkowiek, który był organizacją wychowanek Żeńskiej Szkoły Rolniczej w Snopkowie, które też zgłosiły się do PZZRiLzWW⁴³.

Na zjazd założycielski PZZRiLzWW (19 VI 1919 r.) przybyły 162 osoby. Zakładając, że był to zjazd delegatów istniejących już stowarzyszeń absolwenckich, liczba ta nie może być miarodajna dla oznaczenia wielkości Związku. Oprócz delegatów w zjeździe mogły też uczestniczyć osoby niedelegowane. Decydujące znaczenie miałyby tutaj ustalenie liczebności kół autonomicznych; uzyskana suma stanowiłaby o wielkości unifikatu. Jednakże właśnie tych tak potrzebnych danych brak. Możemy tylko przypomnieć wykazaną już wcześniej liczebność Stowarzyszenia Puławiaków i Związku Taborczyków przed wojną — łącznie 323 członków. Do tego dołączylibyśmy informację o około 200 członkach Związku Dublańczyków-Agronomów w 1927 r.⁴⁴, ale nie można dokonać podsumowania. Mając przy tym na uwadze straty osobowe wszystkich prawie organizacji społecznych zadane im przez wojnę światową oraz zatrzymującą się na poziomie 1914 r. bazę rekrutacyjną dwóch organizacji środowiskowych: Stowarzyszenia Puławiaków i Związku Dublańczyków-Agronomów (zabrakło uczelni w Taborze i Puławach) przypuszczamy, że PZZRiLzWW w chwili swego powstania mógł liczyć nie więcej jak 500 członków w 5 kołach autonomicznych. Liczba ta nie powinna być prokroczone nawet

Zawodowego Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem, „Gazeta Rolnicza”, 4 VII 1919, nr 27.

⁴¹ Ichnatowicz, *op. cit.*, s. 36.

⁴² Por. Statut Związku Rolników Wychowanców Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 1925.

⁴³ AAN, CTR, sygn. 0023, Materiały różne Prezydium CTR, 20 IV 1919, plik.

⁴⁴ W. Bronikowski, 60-letnie kółka dublańczyków, „Gazeta Rolnicza”, 17 VI 1927, nr 25—26.

wtedy, jeśli się pod uwagę weźmie Związek Ryżan i Związek Snopkowiek — organizacje nie mogące osiągnąć jakiegś znaczącej liczebności⁴⁵.

Drugi Zjazd PZZRiLzWW 27 VI 1920 r. zniósł tymczasowość zarządu, ale nadal utrzymał dotychczasowe prezydium. W każdym razie S. Surzycki pozostał prezesem a S. Leśniowski wiceprezesem i *de facto* kierownikiem organizacji. Istniał już pierwszy warszawski oddział terytorialny Związku⁴⁶. Jednakże po tym relacje o Związku, jak wiemy głównie prasowe, przeredzają się i będziemy już mieć coraz mniej danych o jego sprawach organizacyjnych i o działalności. Bardziej natomiast uwidocznią się koła autonomiczne, ale i o nich też będą skąpe informacje. Niezadowolający zwłaszcza pod względem informacji jest okres 1926—1929 r. Pewna odmiana nastąpiła z końcem 1929 r., gdy wskutek unifikacji organizacji rolniczych zabrakło Centralnego Towarzystwa Rolniczego — protektora Związku, a w nowo utworzonym Centralnym Towarzystwie Organizacji i Kółek Rolniczych (CTOiKR) powstały niekorzystne dla tradycji Towarzystwa i dla samego Związku wpływy rządzącego obozu sanacji⁴⁷.

Kierownictwo PZZRiLzWW — od 1923 r. prezesem był już S. Leśniowski — w pierwszej chwili po dokonanej w czerwcu 1929 r. unifikacji zaferowało się władzom CTOiKR z chęcią współpracy; zostało jednakże pozbyte milczeniem. Szybko się też przekonano o bezowocności dalszych zabiegów w tym kierunku⁴⁸. Należy wyjaśnić, że dla silnego — przez oparcie w sferach rządowych — CTOiKR mało wówczas aktywny i niezbyt już liczny PZZRiLzWW nie był dobrze widzianym partnerem.

Rok 1929 Związek zamykał skromną liczbą 160 członków, głównie taborczyków i puławiaków⁴⁹, grup pozbawionych zaplecza rekrutacyjnego, wygasających. Z pola widzenia znika nam, wskutek rozpadu, grupa Związku Rolników-Krakowiaków, pomimo że miała jeszcze lepsze niż przed wojną warunki rozwoju i zwiększenia swej liczebności. W 1923 r. Studium Rolnicze Uniwersytetu Jagiellońskiego zostało przekształcone w Wydział Rolniczy i wzrosła liczba słuchaczy. Z kolei grupa Związku Dublańczyków-Agronomów, również zdolna do odnowy i rozwoju — zniszczoną w 1918 r. Akademię przeniesiono do Lwowa tworząc na Politechnice Wydział Rolniczo-Lasowy — opuściła szeregi PZZRiLzWW⁵⁰, organizacja stanęła przed groźbą upadku.

⁴⁵ Por. *Pięćciolecie pracy związku rolników z wyższym wykształceniem*, „Gazeta Rolnicza”, 1 III 1935, nr 9—10.

⁴⁶ *Zjazd Związku Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem*, „Gazeta Rolnicza”, 9 VII 1920, nr 27—28.

⁴⁷ J. Borkowski, *Centralne Towarzystwo Organizacji i Kółek Rolniczych. Stan organizacyjny w latach 1929—1930*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1969, nr 11.

⁴⁸ Ichnatowicz, *op. cit.*, s. 37.

⁴⁹ *Pięćciolecie pracy związku rolników...*

⁵⁰ Bronikowski, *op. cit.*

Niepowodzenie próby ułożenia stosunków z CTOiKR, a tą drogą szerzej z obozem rządowym, oraz rosnące zagrożenie upadkiem skłoniło kierownictwo Związku do podjęcia działań aktywizujących. W grę wchodziły również plany polityczne pewnych grup przywódczych niedawnego CTR, opozycyjnych wobec sanacji, które w CTOiKR zajęły postawę mało-kontencką bądź wcale do tej organizacji nie weszły⁵¹. Od nich to właśnie wychodziły zamiary wykorzystania Związku do kontynuowania idei i tradycji Towarzystwa. Aby zaktywizować Związek, należało jednakże poszerzyć jej bazę rekrutacyjną, sięgając środowisk szkolnych. W niepodległej Polsce obok istniejących już „starych” ośrodków kształcenia rolniczego w Warszawie i Krakowie powstały nowe: we Lwowie, Poznaniu, Wilnie i Cieszynie⁵².

Na podstawie danych Związku zgromadzonych w 1930 r. oblicza się, że w okresie od 1918 r. 3186 osób ukończyło rolnictwo na 6 uczelniach: Krakowa, Warszawy, Lwowa, Poznania, Wilna i Cieszyna. Do tego dochodzi 2056 jeszcze żyjących i zawodowo aktywnych rolników, którzy się wykształcili przed 1918 r.⁵³ Łącznie otrzymujemy sporą grupę 5242 osób, z tego 61% przypada na kończących szkoły po 1918 r., a 39% na osoby kończące przed 1918 r. Ten orientacyjny podział na „starych” i „młodych” wskazuje na istnienie dużych, mających stale wzrastać, szans rozwoju Związku w oparciu o środowisko absolwenckie „młodych”. Choć w przełomowym dla historii tej organizacji, ze względu na zniesienie CTR, 1929 r. wskazane proporcje wyrównują się — odsetek „młodych” z pewnością był niższy a „starych” wyższy — pragnący zaktywizować Związek niedawni przywódcy CTR wiedzieli, w którym kierunku należy pójść.

Decydujące w tym względzie znaczenie przypada zebraniu ogólnemu Związku 18 XII 1929 r., na którym postanowiono zerwać z dotychczasową taktyką bierności organizacyjnej i wstąpić na drogę rozwoju. W tym celu zdecydowano przejść do porządku nad anemią kół autonomicznych, by zacząć tworzyć oddziały prowincjonalne o charakterze wojewódzkich związków działania. Wyjątkowo tylko w Puławach, gdzie istniał Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego, miał powstać oddział środowiskowy wśród zatrudnionych i mieszkających tutaj absolwentów różnych uczelni rolniczych. Zamierzonej przebudowy Związku chciano dokonać w ciągu 2 lat.

⁵¹ *Polski Związek Zawodowy Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem*, „Gazeta Rolnicza”, 27 III 1930, nr 12, S. Leśniowski, *Polski Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem*, „Poradnik Gospodarski” 1932, nr 39.

⁵² S. Brzozowski, *Nauki rolnicze*, [w:] *Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce*, Warszawa 1983, s. 533 i n.

⁵³ *Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem*, „Gazeta Rolnicza”, 5 VI 1936, nr 23.

O tym, jak przebudowa przebiegała, brak jest dokładniejszych wiadomości. Znamy tylko dokonaną na zebraniu ogólnym Związku 5 XII 1939 r. ocenę tego okresu. Wypowiadając się pozytywnie o minionym dwuleciu, zebrani poparli sprawę przebudowy, zaakceptowali zwłaszcza zarzucenie konstrukcji Związku opartej na grupach szkolnych i przejście do konstrukcji opartej na oddziałach terenowych, skupiających członków Związku na danym obszarze bez względu na skończoną uczelnię. Odtąd oddział terytorialny stawał się podstawową jednostką organizacyjną Związku. Zasadę tę usankcjonował znowelizowany statut. Dalsze zmiany dokonane na tym zebraniu, również wprowadzone do statutu, to przekształcenie zwoływanego dorocznie zebrania ogólnego w Zjazd Przedstawicieli delegowanych przez oddziały terytorialne w proporcji: 1 przedstawiciel na 10 członków; zarządu — w Zarząd Główny, rady — w Radę Główną i komisji rewizyjnej w Główną Komisję Rewizyjną. Zjazd Przedstawicieli wybierał pozostałe organa władz Związku. Zasadę tę przyjęto również w oddziałach. Członkiem Związku można było odtąd zostać wstępując do oddziału. Kancelarię organizacji prowadziło biuro umieszczone w siedzibie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa przy ul. Krakowskie Przedmieście 66. W nowy okres swej działalności Związek wszedł pod przewodnictwem dotychczasowego prezesa S. Leśniowskiego⁵⁴.

Skład Zarządu — dane w tab. 1 niekompletne — odnawiał się systemem rotacyjnym, poprzez coroczne ustępowanie 3 osób, na miejsce których wybierano nowych członków. Ustępujący w 1936 r. regulaminowo S. Leśniowski nie zgodził się kandydować ponownie i ustąpił ze stanowiska prezesa Związku. Na jego miejsce wybrano W. Ciechomskiego. Drugą po prezesie postacią kierowniczą Związku stał się sekretarz generalny⁵⁵. Od 1933 r. nieprzerwanie był nim J. Dybowski. Częściowo udało się też ustalić skład Głównej Komisji Rewizyjnej⁵⁶ i Sądu Honorowego Związku⁵⁷.

W końcu 1931 r. istniało już 8 oddziałów terytorialnych Związku: w Brześciu n. Bugiem (oddział poleski), w Tarnopolu, Stanisławowie,

⁵⁴ Polski Związek Zawodowy Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem, „Gazeta Rolnicza”, 8 I 1932, nr 1—2.

⁵⁵ Nowe prezydium zarządu, „Gazeta Rolnicza”, 4 III 1932, nr 10; Zjazd Przedstawicieli Związku, *ibidem*, 21 IV 1933, nr 16; Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem, *ibidem*, 21 V 1935, nr 20—21; Zjazd Przedstawicieli, *ibidem*, 26 VII 1935, nr 29—30; 27 III 1936, nr 13; 26 III 1937, nr 13; 25 III 1938, nr 12.

⁵⁶ W 1933 r. — S. Moczulski, H. Ohrt, J. Szmydt; 1935. — S. Moczulski, H. Ohrt i W. Sawicki; 1938 r. — H. Ohrt, W. Sawicki, J. Szmydt.

⁵⁷ W 1933 r.: A. Grabski, Z. Ihnatowicz, W. Leszczyński, S. Moczulski, J. Piszczatowski, R. Prawocheński, W. Rabka, M. Różański, W. Staniszkis, J. Szołdrski, B. Zieleniewski. W 1938 r. ciż sami z wyjątkiem J. Piszczatowskiego, którego zmienił S. Leśniowski.

Tabela 1

Skład osobowy Zarządu Związku w latach 1932—1938

1932	1933	1934	1936	1937	1938
S. Leśniowski	S. Leśniowski	S. Leśniowski	S. Leśniowski	W. Ciechomski	W. Ciechomski
Z. Ihnatowicz ^w	Z. Czerwijowski	W. Ciechomski ^w	Z. Czerwijowski	Z. Czerwijowski ^w	Z. Ihnatowicz
T. Mieczynski ^w	J. Dybowski ^{sg}	Z. Czerwijowski ^w	J. Dybowski ^{sg}	J. Dybowski ^{sg}	F. Kryczkowski ^z
W. Sawicki ^{sk}	I. Kosiński	J. Dybowski ^{sg}	I. Kosiński ^z	Z. Ihnatowicz ^w	W. Maeringe
	S. Łaguna	Z. Ihnatowicz	S. Łaguna	I. Kosiński	
		L. Kuczyński ^{sk}		F. Kryczkowski	
		F. Kryczkowski		L. Kuczyński ^{sk}	
		S. Łaguna		W. Maeringe	
		W. Maeringe		J. Radomyski	
		J. Radomyski		J. Walewski	

* do 1 IV 1936 r., następnie W. Ciechomski; p — prezes; w — wiceprezes; sg — sekretarz generalny; sk — skarbnik;
z — zastępca członka.

Lwowie, Toruniu (oddział pomorski), Warszawie, Poznaniu (oddział wielkopolski) i Katowicach (oddział śląski). Tworzono oddział dziewiąty, w Puławach. Aktywność Związku przejawiała się jednakże tylko w 4 oddziałach: warszawskim, poleskim, wielkopolskim i śląskim.

Oddział warszawski, z terenem działania na stolicę i na województwo warszawskie, zrekonstruował się w maju 1930 r. pod przewodnictwem Zygmunta Mierzejewskiego. W zarządzie oddziału widzimy jeszcze Władysława Sawickiego (wiceprezesa), Jerzego Górskiego, Edwarda Kostckiego i Adama Rose (członkowie). Sądzę, że w tym składzie zarząd pozostał do najbliższych wyborów na zebraniu ogólnym 14 II 1932 r., skoro z następnej informacji o zebraniu dyskusyjnym oddziału w dniu 3 X wynika że, na stanowisku prezesa był Z. Chrzanowski oraz J. Dybowski na stanowisku sekretarza. Bezpośrednich danych o wyborach nie mamy. Z. Chrzanowski piastował tę funkcję aż do chwili swej śmierci (data pogrzebu: 2 I 1937 r.), ale schorowany już w 1935 r. godził się z faktycznym kierownictwem wiceprezesa W. Ciechomskiego⁵⁸.

Ze względu na swe stołeczne położenie oddział warszawski zajmował wyjątkową pozycję w strukturze Związku, skupiał bowiem czołowych jego działaczy i przywódców. Należy sądzić, że oddział powstał w oparciu o stołeczny trzon organizacji. Początkowo oba zarządy, oddziału i główny łączył wspólny lokal biurowy (w Muzeum Przemysłu i Rolnictwa), a Zarząd Główny prowadził kancelarię oddziału. W 1933 r. oddział liczył 447 członków. W 1934 r. przybrał dodatkową funkcję jednostki zbiorczej, zrzeszającej członków Związku z województw, w których nie było oddziałów. W 1935 r. liczył 604 członków (stan na 31 XII)⁵⁹.

Dla założenia oddziału wielkopolskiego Związku powstał Komitet Organizacyjny pod przewodnictwem W. Schramma. Zebranie organizacyjne oddziału odbyło się 1 XII 1931 r. pod przewodnictwem J. Chosłowskiego. Program zebrania wypełnił referat o zebraniach Związku wygłoszony przez J. Dybowskiego oraz dyskusja, podjęcie uchwały założycielskiej, wybór zarządu⁶⁰ komisji rewizyjnej⁶¹ i delegatów na Zjazd Przedstawicieli Związku⁶². Pierwszym prezesem oddziału został J. Szoldrski.

⁵⁸ Ponadto do zarządu oddziału wchodziłi wybrani 30 VI 1933 r.: Wiesław Kopyński, Stefan Jankowski, W. Sawicki i Stanisław Zaorski; wybrani 27 II 1935 r.: Stanisław Milewski, Juliusz Skarżyński i ponownie Stanisław Zaorski; wybrani 30 I 1936 r.: J. Walicki, nadal S. Zaorski i ponownie J. Skarżyński.

⁵⁹ Zarząd rolników z wyższym wykształceniem, „Gazeta Rolnicza”, 23 III 1934, nr 12; Oddział warszawski, *ibidem*, 10 III 1936, nr 6—7.

⁶⁰ W składzie: J. Szoldrski — prezes, Felicjan Dembiński — wiceprezes, Józef Dybowski — sekretarz, Bolesław Kuryłowicz — skarbnik oraz Roman Janta-Polczyński, Jerzy Radomyski i Janusz Chosłowski — członkowie.

⁶¹ W składzie: Grzymaltowski, Kryczkowski, Tilgner.

⁶² Dmochowski, J. Dybowski, F. Kryczkowski, B. Kuryłowicz, J. Radomyski. Data zjazdu: 5 XII 1931 r.

Powstający oddział wszedł na teren działania inteligencji rolniczej Poznania — istniało już tutaj Towarzystwo Popierania Polskiej Nauki Rolnictwa i Zrzeszenie Rolników Wychowanków Uniwersytetu Poznańskiego — zebranie przyjęło więc opracowany wcześniej „projekt współpracy” całego środowiska⁶³. Znane nam jeszcze wyniki wyborów do zarządu oddziału w 1933 r. i 1935 r. niezmiennie wskazują na J. Szoldrskiego jako prezesa i Dembińskiego — wiceprezesa oddziału. Jako drugi wiceprezes w latach 1933—1935 występował J. Radomyski. W 1934 r. do prezydium zarządu wszedł, jako sekretarz, Franciszek Chełkowski oraz Bronisław Hellwig jako skarbnik⁶⁴. Wybory w 1935 r. nie zmieniły poprzedniego składu⁶⁵. Wiadomo jeszcze, iż w 1934 r. do Rady Związku wysunięto J. Radomyskiego i W. Tilgnera; w 1934 r. wybrano 12 członków oddziału na Zjazd Przedstawicieli⁶⁶. Oddział poznański powstał z liczbą około 10 członków, z taką frekwencją odbyło się zebranie organizacyjne. W 1933 r. osiągnął liczbę 93 członków i poza Warszawą był już największym oddziałem Związku. W 1934 r. oddział liczył około 120 członków⁶⁷.

Oddział poleski powstał na początku 1930 r., 8 II odbył swe pierwsze zebranie odczytowe. Przewodniczącym oddziału został Adam Babiński, sekretarzem Waclaw Gojzewski. Oddział ten zaliczam do mniej znanych jednostek organizacyjnych Związku. Informacje o nim są skąpe: w 1932 r. dwaj jego przedstawiciele Zygmunt Czerwijewski i J. Januskiewicz byli delegowani w sprawach melioracji Polesia; B. Dzikowski reprezentował oddział na Zjeździe Przedstawicieli Związku 19 III 1933 r. i zebranie ogólne 16 IV 1936 r. wyłoniło zarząd w składzie: Antoni i Roman Babińscy, Stanisław Kuczewski, Tadeusz Świda i Zygmunt Czerwijowski⁶⁸.

Oddział śląski powstał 19 XI 1932 r. W tym dniu odbyło się, pod przewodnictwem Konrada Ciechomskiego, zebranie organizacyjne. Porządek dzienny zebrania wypełniły: dwa przemówienia — powitalne wygłosił K. Ciechomski, a drugie delegowany przez Zarząd Główny J. Dybowski, sekretarz generalny Związku; referat programowy Stanisława Łaguny, dyskusja, uchwała założycielska, wybór władz oddziału, referat

⁶³ Założenie w Poznaniu oddziału Związku, „Gazeta Rolnicza”, 18 III 1931, nr 51.

⁶⁴ Wybrani w 1934 r. zastępcy członków zarządu: J. Chosiowski, J. Dmochowski, Karol Temler, Tadeusz Brzeski i Zygmunt Sztranc. Z oddziału poznańskiego, „Gazeta Rolnicza”, 11 V 1934, nr 19.

⁶⁵ J. Szoldrski, F. Dembiński, J. Radomyski, F. Chełkowski, B. Hellwig; Z działalności oddziału poznańskiego, „Gazeta Rolnicza”, 5 IV 1935, nr 14.

⁶⁶ A. Adamek, J. Chosiowski, F. Dembiński, B. Hellwig, Kostiużyński, F. Przyłuska, J. Radomyski, Skarżyński, J. Szoldrski, K. Temler, W. Tilgner. Z oddziału poznańskiego, „Gazeta Rolnicza”, 11 V 1934, nr 19.

⁶⁷ Walne zebranie oddziału poznańskiego, „Gazeta Rolnicza”, 30 III 1934, nr 13.

⁶⁸ Z towarzystw i instytucji rolniczych, „Gazeta Rolnicza”, 14 III 1930, nr 11; 11 XI 1932, nr 45; Zjazd przedstawicieli Związku, *ibidem*, 21 IV 1933, nr 16; Z oddziału poleskiego, *ibidem*, 27 III 1936, nr 19.

zawodowy Dubickiego, ponowna dyskusja i zamknięcie obrad. Uchwałę założycielską przyjęto jednomyślnie. Do oddziału wstąpiły, zapisując się na członków Związku, 23 osoby⁶⁹. Wybrano zarząd — prezesem został L. Piekarski⁷⁰ i komisję rewizyjną oddziału⁷¹. Dalsze informacje o losach oddziału są jeszcze bardziej skąpe. Wiemy tylko o 3 zebraniach dyskusyjnych: 14 I, 4 III i 13 V 1933 r., znamy nazwiska prelegentów (Lechowicz, Maciejewski, K. Niewiarowicz) i uczestników dyskusji (J. Buchta, K. Ciechomski, K. Gallus, Lechowicz, S. Łaguna, S. Moczulski, L. Piekarski, Rylski, Sikora, Sztwiertnia, P. Tereszczenko, Zajonc, Z. Zarzycki); wiemy też o zebraniu ogólnym w kwietniu 1937 r. i o dwóch jeszcze, odbytych w tymże roku zebraniach dyskusyjnych, a także o wyborze Z. Riegera na prezesa zarządu⁷². Bardzo słabo oddział wypadł w badaniach F. Serafina nad wsią śląską okresu międzywojennego⁷³. Niewątpliwie mamy tutaj do czynienia z przerwany ciąg działalności w latach 1934—1936 i reaktywizacją Oddziału w 1937 r.

Natrafiamy jeszcze na ślady istnienia oddziału pomorskiego oraz litewskiego w Wilnie i oddziału środowiskowego w Puławach. Oddział pomorski powstał 29 X 1931 r. na zebraniu organizacyjnym zwołanym przez Władysława Jacynę. Wybrano zarząd, komisję rewizyjną i delegatów na Zjazd Przedstawicieli Związku⁷⁴. W 1935 r. oddział został zlikwidowany⁷⁵. Utworzona jeszcze w tym roku na jego miejscu Delegatura Związku podlegała oddziałowi warszawskiemu⁷⁶. Oddział litewski w Wilnie, poprzedzony działalnością komitetu organizacyjnego, powstał 7 XII 1932 r. Wiadomo, że uchwałę założycielską podjęło jednomyślnie 34 uczestników zebrania, stąd można sądzić, że liczba ta określa wielkość powstającego oddziału, aspirującego do objęcia swymi wpływami województwo wileńskie⁷⁷. Oddział puławski, założony w końcu 1930 r. lub na początku

⁶⁹ Powstanie śląskiego oddziału Związku w Katowicach, „Gazeta Rolnicza”, 23 XII 1932, nr 51.

⁷⁰ I wiceprezes — K. Niewiarowski, II wiceprezes — K. Gallus, sekretarz — S. Łaguna, skarbnik — Z. Zarzycki.

⁷¹ Skład: K. Brahel, J. Buchta, R. Lipski, S. Moczulski, P. Tereszczenko.

⁷² Wiceprezesa: A. Fryda i Kowalczyk, sekretarz — Gologórski, skarbnik — Góralski. Z oddziału śląskiego, „Gazeta Rolnicza”, 20 VIII 1937, nr 33—34.

⁷³ F. Serafin, *Wieś śląska w latach międzywojennych*, Katowice 1977, s. 280.

⁷⁴ Skład zarządu: Buczek, Diffenbach, J. Dybowski, Haertle, Siudkowski; komisji rewizyjnej: Polakowski, Świeżyński, Wyrobisz; delegaci na Zjazd Przedstawicieli: Haertle, Polakowski, Tomorowicz. *Walne zebranie Związku*, „Gazeta Rolnicza”, 27 XI 1931, nr 48.

⁷⁵ *Sprawozdanie z działalności Związku za rok 1935*, „Gazeta Rolnicza”, 10 IV 1936, nr 15.

⁷⁶ *Księga pamiątkowa dziesięciolecia Pomorza*, Toruń 1930, s. 74.

⁷⁷ *Zebranie organizacyjne Oddziału Związku w Wilnie*, „Gazeta Rolnicza”, 23 XII 1932, nr 51.

1931 r., w listopadzie 1932 r. liczący 38 członków⁷⁸, został zlikwidowany, podobnie jak oddział toruński w 1935 r. Tegoż roku powstała delegatura w Łucku dla współdziałania z Zarządem Głównym w „uporządkowaniu” spraw organizacyjnych Związku na Wołyniu⁷⁹.

Do tego czasu zupełnie z pola widzenia tracimy 3 oddziały: w Stanisławowie, Tarnopolu i Lwowie. Środowisko lwowskie Związku zostało jednakże reaktywowane otrzymując 8 IX 1937 r. nowy oddział. Prezesem zarządu oddziału został Jan Rozwadowski, jego zastępcą — wiceprezesem — Bartłomiej Rozwadowski, sekretarzem Leon Ciepielowski, skarbnikiem Michał Bogdanowicz. Następane wybory zarządu, 9 IX 1938 r., na czele oddziału postawiły nowego prezesa, Bartłomieja Rozwadowskiego. Po liczbie wybranych wówczas dwóch delegatów: Michała Bogdanowicza i Tadeusza Dutkiewicza wnioskujemy, że oddział liczył około 20 członków⁸⁰.

Związek nie rozciągnął więc swej sieci organizacyjnej na cały kraj. Pomimo usilnych starań nie utworzył swego oddziału w Krakowie⁸¹. W postaci zorganizowanej nie istniał też w województwie łódzkim, kieleckim i białostockim; odpadło Pomorze, województwo litewskie oraz województwa południowo-wschodnie: stanisławowskie i tarnopolskie. Trzon terytorialny Związku stanowiła Warszawa — najliczniejsze skupisko inteligencji rolniczej kraju. Druga pod względem znaczenia organizacja prowincjonalna wytworzyła się w Poznaniu, obejmując region wielkopolski. W tych dwóch oddziałach: warszawskim i poznańskim skupiła się zasadnicza część wpływów organizacyjnych Związku, w następnej kolejności stał oddział śląski, a za nim poleski.

Wykazywana liczebność poszczególnych oddziałów nie oddaje, w razie podsumowania, rozmiarów całej organizacji, która w 1932 r. liczyła, według jednej informacji „przeszło” 600, a według drugiej „prawie” 700 członków. Obie informacje pochodzą zresztą z jednego i tego samego źródła⁸². W 1934 r. w 4 oddziałach: warszawskim, poznańskim, śląskim i poleskim zrzeszyło się ponad 900 członków Związku; w 1935 r. (stan na 31 XII) 873, w maju 1936 r. 917, a w końcu roku (31 XII) 946 członków⁸³.

⁷⁸ Z towarzystw i instytucji rolniczych, „Gazeta Rolnicza”, 11 XI 1932, nr 45.

⁷⁹ Z działalności związku rolników, „Gazeta Rolnicza”, 5 IV 1935, nr 14.

⁸⁰ Na otwarcie okręgowego Zjazdu Fachowo-Rolniczego we Lwowie, „Gazeta Rolnicza”, 24 IX 1937, nr 39; Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem, *ibidem*, 17 IX 1937, nr 38; 23 IX 1938, nr 38.

⁸¹ Zjazd rolników w Krakowie, „Gazeta Rolnicza”, 7 X 1938, nr 40.

⁸² S. Leśniowski, *Polski Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem*, „Poradnik Gospodarski” 1932, nr 39.

⁸³ Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem, „Gazeta Rolnicza”, 17 III 1933, nr 11; 17 IV 1933, nr 14; 10 IV 1936, nr 15; 5 VI 1936, nr 23; 11 VI 1937, nr 24—25.

W ostatnim wykazie nie ujęto, jak sądzę, oddziału śląskiego. Wiadomo, że następnie powstał oddział lwowski, stąd można przyjąć, że stan liczebny Związku po wybuchu II wojny światowej sięgał 1000 osób. Stanowiłoby to 15—20% liczonej na ponad 5000 osób rzeszy akademicko wykształconych rolników w Polsce.

Bezpośrednio po zorganizowaniu się Związku w 1919 r. powstały w nim organa działalności problemowej — wydziały dla rozważania interesujących organizację kwestii rolniczych. Dotychczas udało się ustalić istnienie — wśród powstałych na samym początku — Wydziału Ekonomiczno-Statystycznego, który zbierał i opracowywał materiały dotyczące stosunków własnościowych i produkcji rolniczej, oraz Wydziału Parcelacyjnego, pracującego nad zagadnieniami reformy rolnej. Jako organy wewnętrzne tegoż Wydziału, przeznaczonego do rozważania węższych spraw specjalistycznych, funkcjonowały: Komisja Polityki Agrarnej i Komisja Polityki Osadniczej. Z kolei pod wpływem Wydziału Ekonomiczno-Statystycznego w 1921 r. powstała Komisja do Spraw Organizacji i Zarządu w Rolnictwie. Istniało poza tym Biuro Pośrednictwa Pracy, zajmujące się wskazywaniem posad w rolnictwie, głównie w majątkach ziemskich należących do członków Związku⁸⁴.

Do reorganizacji Związku w latach 1929—1931 na pierwszy plan wysuwają się — jako stałe organy działalności — sekcje i komisje. Najważniejsza wśród nich Sekcja Racionalizacji Gospodarstw stała się nie mającym porównania w kraju ośrodkiem prac nad kwestiami opłacalności gospodarstwa obszarowego. Sekcja ta zajmowała się ponadto sprawami rachunkowości rolnej, doświadczalnictwa i spółdzielczości, współpracowała z ziemiańskimi kołami porad sąsiedzkich⁸⁵. Spośród bliskich jej sprawom ze względu na społecznie ziemiański obszar zainteresowań badawczych i działalności dalszych komisji, wymienia się Komisję Kół Doświadczalnych, Lustracji Gospodarstw i Rachunkowości Rolnej oraz Nawozową⁸⁶. Niejako w drugim rzędzie ze względu na przywiązywane znaczenie w pracy Związku stały jeszcze 4 sekcje: organizacji rolnictwa, ekonomiczna, kształcenia rolniczego i melioracyjna, którą utworzono w 1935 r.⁸⁷

⁸⁴ Ihnatowicz, *op. cit.*, s. 19 i n.

⁸⁵ Przewodniczący Sekcji Racionalizacji Gospodarstw — W. Ciechomski, sekretarz — J. Dłużewski; przewodniczący Podsekcji Kół Porad Sąsiedzkich — A. Potworowski, sekretarz — S. Prus-Wiśniewski. W ramach Sekcji istniała jeszcze podsekcja Produkcji Roślinnej (przewodniczący M. Różański) i Produkcji Zwierzęcej.

⁸⁶ Przewodniczący Komisji Kół Doświadczalnych — B. Zieliński, Lustracji Gospodarstw — B. Rykowski, Rachunkowości Rolnej — W. Leszczyński (sekretarz F. Karpiński), Nawozowej — R. Dmochowski.

⁸⁷ Przewodniczący Sekcji Organizacji Rolnictwa — Z. Ihnatowicz, Sekcji Ekonomicznej — Z. Chrzanowski (zastępca — T. Mincer, sekretarz — T. Belina), Sekcji Kształcenia Rolniczego — J. Lutosławski (od 1935 r. J. Sosnowski), Sekcji Melioracyjnej — S. Turczynowicz.

Wchodzące w zakres działalności Sekcji Ekonomicznej sprawy to: polityka rolna rządu, ceny surowców i produktów rolnych, ceny ziemi, zadłużenie rolnictwa, doktryny i polityka agrarna w krajach sąsiednich, zwłaszcza w Niemczech i w Związku Radzieckim. Sekcja Kształcenia Rolniczego zajmowała się kwestiami reformy niższych szkół rolniczych w zastosowaniu do aktualnych potrzeb państwa i podejmowała próby zwalczania dążeń likwidatorskich w szkolnictwie rolniczym, ograniczających wpływy opozycji ziemiańskiej na niektóre uczelnie, zwłaszcza na SGGW. Sekcja Organizacji Rolnictwa podejmowała kwestie kooperacji i samorządu w rolnictwie i dodatkowo brała na siebie rolę organu, łączącego ważniejsze poczynania wymienionych dotychczas organów Związku.

Reprezentujący interesy i opinię wykształconych rolników Związek swoje zadania realizował głównie poprzez przygotowanie odpowiednich materiałów i przedstawianie ich na swym forum organizacyjnym, odbywanie dyskusji, publikacje, uchwały, rezolucje i żądania, a także bezpośrednie zabiegi i czynną działalność. Podstawową formą pracy Związku stały się zebrania z wygłaszanymi referatami (odczytami) i dyskusją. Wy różniamy dwa rodzaje zebrań: odbywane centralnie (jako zebrania w Związku) i w oddziałach (zebrania oddziałów). Znaczenie zasadnicze miały oczywiście zebrania Związku, a wśród nich Zjazd Przedstawicieli, który był — jak wiemy — dorocznym zebraniem porządkowym. Wyjątkowo duże znaczenie osiągnęły, urządzone również w cyklu dorocznym, ogólnopolskie zjazdy fachowo-rolnicze oraz półrocznie — w czerwcu i grudniu — zebrania dyskusyjne, spopularyzowane pod nazwą zebrań czerwcowych (3 dni) i grudniowych (2 dni).

Cykl zjazdów fachowo-rolniczych otworzyło spotkanie 13—14 III 1931 r. w Warszawie w celu przedyskutowania metod walki z niszczącym oddziaływaniem na rolnictwo wielkiego kryzysu ekonomicznego⁸⁸. Niespodziewanie duże powodzenie przedsięwzięcia zachęciło do urządzenia drugiego spotkania w następnym roku, a potem kolejno dalszych spotkań na coraz to inne, wciąż jednakże oscylujące wokół aktualnych spraw rolnictwa, tematy. Ostatni, IX Zjazd, odbył się 7—8 III 1939 r.⁸⁹ Do każdego zjazdu Związek przygotowywał się w ciągu poprzedzającego roku podczas zebrań dyskusyjnych na swym głównym forum i w oddziałach. Zjazdy miały charakter otwartej na cały kraj dyskusji nad wygłaszanymi referatami, toczonej w gronie wybitniejszych specjalistów, niekonicznie

⁸⁸ Pamiętnik I Zjazdu Ogólnopolskiego Fachowo-Rolniczego w dniach 13 i 14 marca 1931 roku zwołanego przez Polski Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem, Warszawa 1931.

⁸⁹ Pamiętnik IX Ogólnopolskiego Zjazdu Fachowo-Rolniczego w dniach 7 i 8 marca 1939 roku zwołanego przez Polski Związek Rolników i Leśników z Wyższym Wykształceniem, Warszawa 1939.

członków Związku. Nie mający własnego pisma Związek korzystał z łamów „Gazety Rolniczej”⁹⁰.

Związek wchodził w skład Międzynarodowej Organizacji Techników Agronomów (*Federation Internationale des Techniciens Agronomes*) zwanej Fita, która powstała w 1929 r. dla skoordynowania prac różnych regionalnych i — jak polski PZZRiLzWW — krajowych organizacji akademicko wykształconych rolników. W 1935 r. do Fity należało 29 związków krajowych, w 1936 r. przystąpiły dalsze 4 związki (stan na 9 IX). Fita, usytuowana w Rzymie przy Międzynarodowym Instytucie Rolnictwa⁹¹, najwięcej dbała o interesy krajowych związków na Zachodzie: w Anglii, Francji, Włoszech i Belgii, obsadzających — wręcz metodą abonamentu — jej władze naczelne (Centralny Komitet i Sekretariat) i wykonawcze organy prasowe. Związek polski miał w Ficie tylko jednego przedstawiciela, Jana Lutosławskiego, w znaczącym Komitecie Redakcyjnym pisma „La Technique Internationale”, kwartalniku, spełniającym rolę organu teoretycznego i kroniki organizacyjnej Fity⁹².

Pragniemy teraz przedstawić szkic biograficzny Stefana Surzyckiego, pierwszego prezesa Związku. Stefan — trojga imion (Jan Joachim) Surzycki urodził się 30 VIII 1864 r. w Różance koło Włodawy Królestwa Polskiego. Z braku danych nie sposób wyczerpująco przedstawić zarówno genealogii, jak i okresu lat dziecięcych Stefana Surzyckiego. Wiadomo tylko, że jego ojciec był lekarzem i należał do spisku ks. Piotra Ściegieniego (1844 r.), za co odbył 3-letnią karę więzienia w Cytadeli Warszawskiej i w twierdzy zamojskiej. Zmarł we wczesnym dzieciństwie Stefana, przypuszczalnie w 1873 r. Owdowiała żona posiadała dom w Lublinie, w którym Stefan spędził okres szkolny. Starszy brat Stefana — imienia nie dało się ustalić — doszedł do stanowiska naczelnego dyrektora Zakładów Putilowskich w Petersburgu (dane z 1885 r.). W 1874 r. Stefan Surzycki wstąpił do gimnazjum męskiego w Lublinie, którego dyrektorem został właśnie Rosjanin Siengalewicz, osławiony w Królestwie Polskim nauczyciel rusyfikacji i prześladowca młodzieży polskiej. W ciągu 11 lat spędzonych w gimnazjum S. Surzycki doznał najbardziej przykrych prześladowań, ale jednocześnie prowadził działalność mającą na celu opór i przeciwstawianie się narzuconemu szkole kursowi rusyfikatorskiemu. Należał do powstałej w 1880 r. tajnej — nazwy nie znamy — organizacji

⁹⁰ J. Lutosławski, *Z dziejów „Gazety Rolniczej”*, [w:] *Księga pamiątkowa na 75-lecie „Gazety Rolniczej” 1861—1935*, t. 1, Warszawa 1938, s. XIV; *Akademia 75-lecia „Gazety Rolniczej”* (wypowiedź W. Ciechomskiego), „Gazeta Rolnicza”, 17 VI 1938, nr 24.

⁹¹ *Międzynarodowy Instytut Rolniczy*, „Gazeta Rolnicza”, 16 VIII 1939, nr 32.

⁹² J. Lutosławski, *Ex Roma lux (z obrad wiedeńskich rzymskiej „Fity”)*, „Gazeta Rolnicza”, 16 X 1936, nr 42.

uczniowskiej w gimnazjum, która była rodzajem kółka szerzącego wśród uczniów samowiedzę narodową, przekształconego z czasem w organizację na wespół polityczną o nastawieniu pozytywistyczno-organicznikowskim. S. Surzycki zapoznał się też ze sprawami powstającego w Królestwie Polskim tego nurtu w ruchu ludowym, którego organem stał się później tygodnik „Głos” (wychodził od 1886 r.)⁹³.

Skończywszy w 1886 r. gimnazjum, S. Surzycki wstąpił na Wydział Prawny Uniwersytetu Warszawskiego, uczelnię rosyjską w Królestwie Polskim, skąd został jednakże wydalony w drugim roku nauki za działalność narodową. Bezpośrednim powodem wydalenia był jego udział w napisaniu nielegalnego adresu do Tomasza Teodora Jeża w 50 rocznicę ogłoszenia manifestu Towarzystwa Demokratycznego Polskiego. W rzeczywistości S. Surzycki był śledzony na terenie uczelni za sprawą Siengalewicza, należał do tajnej organizacji młodzieży narodowej Zet. Tutaj zetknął się i zaprzyjaźnił ze Stanisławem Chelchowskim, młodszym od niego o 2 lata (ur. w 1866 r.), ale studiującym o 2 kursy wcześniej słuchaczem Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego, który później został wybitnym działaczem rolniczym i przywódcą związanego z Narodową Demokracją ziemiaństwa w Królestwie Polskim. S. Surzycki, wydalony, nie mógł wstąpić na jakąkolwiek państwową uczelnię rosyjską, uchwycił się — dla wypełnienia czasu — praktyki rolniczej, która z kolei wpłynęła na zupełną zmianę jego zainteresowań i na podjęcie studiów, a z czasem naukowej pracy rolniczej. W 1889 r. wstąpił do Akademii Rolniczej w Dublanach, skąd jednakże znowu został wydalony w 1890 r. pod naciskiem administracji krajowej w Galicji, głównie za działalność w Zecie. Po tym udał się na studia rolnicze do Halle w Niemczech, ale przyjechawszy po roku w odwiedziny do domu został aresztowany z nakazu rosyjskich władz policyjnych i osadzony w Cytadeli Warszawskiej. Zwolniony po kilku miesiącach warunkowo, w przeciągającym się do 2,5 roku oczekiwania na wyrok powrócił do praktyki rolniczej. Skazany następnie na 6 lat więzienia i zesłania schronił się w Krakowie z zamiarem wstąpienia do Studium Rolniczego UJ, ale ze względów politycznych nie został przyjęty. Dokończenie rozpoczętej nauki możliwe było tylko za granicą.

W 1894 r. S. Surzycki ponownie udał się do Niemiec. Tym razem rozpoczął na uniwersytecie w Lipsku studia rolniczo-ekonomiczne, które sfinalizował w ciągu 2 lat dysertacją nt. roli kapitału obrotowego w gospodarstwie rolnym współczesnej Galicji i uzyskaniem stopnia doktora filozofii.

---

⁹³ S. Surzycki, *Kartka z dziejów rosyjskiego wychowania państwowego w Polsce*, „Myśl Narodowa” 1933, nr 15, osobna odbitka; Warszawa 1933.

Dysertacja S. Surzyckiego, opublikowana w Lipsku, przystępna tylko w języku niemieckim⁹⁴, dziś raczej zapomniana, współcześnie była jednym z pierwszych kroków nauki polskiej na gruncie ekonomiki rolnictwa. Praca ta dzieli się na część ogólną, przedstawiającą występujące w gospodarce rolnej w Galicji środki produkcji (gleba, klimat, przemysł, instytucje i organizacje rolnicze), oraz na część szczegółową, w której zawarta jest analiza źródeł kapitału obrotowego i związanych z nim kosztów produkcji (zadłużenie, kredyt, obciążenia fiskalne, ceny, siła robocza, struktura własnościowa ziemi), a także wskazanie dróg rozwoju.

Wróciwszy do Galicji objął zrazu posadę w zarządzie dóbr sapieżyńskich (w Oleszczycach), by następnie przejść do rolnictwa bezpośrednio: w dobrach krzeszowskich hr. Andrzeja Potockiego wziął w dzierżawę 2 folwarki, Zalas i Grójec. Dokładając do patentu akademickiego praktykę, stawał się coraz bardziej znanym rolnikiem w decydujących sferach zachodniej Galicji. Gdy w 1899 r. został powołany na stanowisko nauczyciela średniej szkoły rolniczej w Czernichowie (powiat krakowski), z dzierżawy zrezygnował.

Osiągający w tym czasie wyżyny swego rozwoju, Czernichów miał zapewnić — i tak się stało — S. Surzyckiemu nie tylko byt materialny, ale też poczucie bezpieczeństwa politycznego. Jako formujący się, wprawdzie skromny, bo stojący w cieniu Uniwersytetu Jagiellońskiego, ośrodek nauki rolniczej stwarzał jednakże niezłe możliwości pracy naukowo-badawczej. Chyba po raz pierwszy w swym życiu S. Surzycki mógł poczuć się stabilnie. Spędził tutaj 10 lat na sumiennej, wysoko ocenionej pracy nauczycielskiej — uczył praktycznego rolnictwa, administracji, statystyki i rachunkowości rolnej — oraz na pracy badawczej⁹⁵.

Okres czernichowski (do 1909 r.) w rozwoju naukowym S. Surzyckiego dokumentuje się kilkunastoma pracami i habilitacją na Uniwersytecie Jagiellońskim. Pracę badawczą S. Surzyckiego w tym okresie zdominowała — jako obrana specjalność — ekonomika rolnictwa, a z kolei w niej sprawy organizacji i zarządu gospodarstwa wiejskiego. Od sprawnego, w rachunku kosztów, rozplanowania prac gospodarczych zależy — oceniało w kręgu uczonych i praktyków — realizacja procesu kapitalistycznej intensyfikacji produkcji rolnej⁹⁶. Badawczo rzecz sprowadzała się do wykrycia, oceny i uszeregowania czynników, od których miał zależeć

⁹⁴ S. Surzycki, *Die Landwirtschaftlichen Betriebsmittel in ihrem Einflusse auf den Zustand Grundbesitzes, sowie der Bauernwirtschaften in Gallzien*, Lipsk 1896; por. *Bibliografia i krytyka*, „Gazeta Rolnicza”, 10 X 1896, nr 41.

⁹⁵ S. Brzozowski, *Dzieje szkoły rolniczej w Czernichowie*, Warszawa 1962, s. 96 i n.

⁹⁶ *Zarys polskiej myśli ekonomiczno-rolniczej do drugiej wojny światowej*, red. A. Żabko-Potopowicz, Wrocław 1973, s. 275 i n.

wzrost produkcji gospodarczej i dochodu rolnika. W szerszych kręgach współczesnej nauki, zwłaszcza wśród związanych z Sekcją Rolną TPPH (1890—1906) i następnie z CTR ekonomistów rolnych Królestwa Polskiego, z którymi S. Surzycki współpracował, szerzył się dyktowany skutkami kryzysu zbożowego pogląd o potrzebie reorientacji gospodarki rolnej w kierunku hodowlanym⁹⁷. Zgadzał się z tym również i S. Surzycki, wnosząc nadto pewne własne poglądy i zalecenia, które najogólniej daje się sprowadzić do maksymalnej oszczędności na kosztach produkcji, zwłaszcza poprzez wzrost wydajności pracy. Udowadniał opłacalność systemu akordowego⁹⁸.

Dorobek pisarski, zwłaszcza nauczycielski, S. Surzyckiego w zakresie uprawianej przez niego dziedziny wiedzy poszerza się o kilka wartościowych skryptów w rękopisie, przeznaczonych na użytek szkolny⁹⁹. Podjął się nadto naukowej analizy gospodarczych aspektów ruchów politycznych i kwestii narodowościowej w Galicji¹⁰⁰, napisał też interesujący przyczynek do biografii S. Chełchowskiego w związku z nagłą jego śmiercią 23 III 1907 r.¹⁰¹

W 1905 r. S. Surzycki rozpoczął wykłady z zarządu na Studium Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego, które jeszcze na razie musiał pogodzić z obowiązkami nauczyciela w Czernichowie. W 1909 r. przeszedł do Krakowa na stałe i objął w Studium katedrę ekonomii rolniczej. Jednakże jeszcze przez 4 lata (do 1913 r.) dojeżdżał do Czernichowa na zleczone godziny lekcyjne.

Pierwsza wojna światowa zastała S. Surzyckiego w Krakowie. Na samym początku wojny objął, z ramienia Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego, stanowisko zastępcy szefa Departamentu Wojskowego w sekcji zachodniej Naczelnego Komitetu Narodowego; związany był z tworzeniem Legionu Zachodniego. Jednakże 20 X 1914 r. opuścił wraz ze Stronnictwem szeregi Komitetu i nie podjął już działalności wojskowej. Skupił się wyłącznie na służbie cywilnej. W maju 1916 r. otrzymał misję do Królestwa

⁹⁷ *Ibidem*, s. 277.

⁹⁸ S. Surzycki, *O pracy akordowej w rolnictwie*, [w:] *O potrzebie wprowadzenia niejakich zmian w ustroju gospodarstw naszych, 5 odczytów wypowiedzianych na posiedzeniach Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1908, s. 61—87; *idem*, *Normy pracy akordowej w Królestwie Polskim w porównaniu z zagranicznymi (tablice)*, *ibidem*, s. 88; *idem*, *Planowanie organizacji gospodarstwa wiejskiego, przyczynek do metodyki organizacji gospodarstwa wiejskiego*, Kraków 1901.

⁹⁹ S. Surzycki, *Ekonomika rolnictwa. Organizacja gospodarstwa rolnego. Rachunkowość rolnicza. Taksacja rolnicza. Uprawa roślin*. Brzozowski, *op. cit.*, s. 98, tab. 10.

¹⁰⁰ S. Surzycki, *Programy ekonomiczne ostatnich wyborów galicyjskich*, „*Ekonomista*” 1901, t. II, z. 3.

¹⁰¹ S. Surzycki, *Stanisław Chełchowski, wspomnienia pośmiertne*, Kraków 1909.

Polskiego, by przygotować przekazanie narodowi opuszczonego przez Rosjan puławskiego INGiL. Równocześnie własne plany utworzenia w Puławach naukowego instytutu rolniczego snuło CTR, co darzący Towarzystwo sentymentem i realistycznie oceniający sprawę S. Surzycki popierał. W rezultacie po blisko dwuletnich staraniach z obydwu stron, S. Surzyckiego i Towarzystwa, 22 I 1918 r. powstał w Puławach Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego. S. Surzycki został mianowany kuratorem Instytutu. Nie odniósł jednakże pełnego zadowolenia ze swego dzieła¹⁰², zwłaszcza po tym, jak nie po jego myśli toczyła się sprawa utworzenia Wydziału Ekonomiki Rolnictwa, z którą mieszały się dążenia polityczne ruchu ludowego¹⁰³.

Sfinalizowanie sprawy Instytutu puławskiego pozwalało S. Surzyckiemu na przejście do kolejnych prac organizatorskich na rzecz wsi i rolnictwa w dziedzinie spółdzielczości. Zaprzyjaźniony od czasów czerniuchowskich z F. Stefczykiem począł wraz z nim tworzyć w Krakowie Naukowy Instytut Spółdzielczy. Jeszcze w 1918 r. został członkiem towarzystwa założycielskiego, a w 1919 r. wiceprezesem Rady powstającego właśnie Instytutu. Następnie wpływał na reorganizację Studium Rolniczego i na powstanie w 1924 r. Wydziału Rolniczego UJ. Gdy wraz ze zniesieniem Studium utracił w nim stanowisko dyrektora, został wybrany dziekanem Wydziału, przy którym wspólnie ze F. Stefczykiem utworzył Wyższy Naukowy Kurs Spółdzielczy. Za jego sprawą na Wydziale, zmieniając w 1925 r. program nauczania, szeroko uwzględniono sprawy spółdzielczości rolniczej. Gdy w 1924 r. zmarł F. Stefczyk, S. Surzycki został po nim prezesem Naukowego Instytutu Spółdzielczego¹⁰⁴.

Jednoroczny mandat dziekana Wydziału (w 1924/1925 r.) to ostatnia funkcja administracyjna S. Surzyckiego na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1925 r. został jeszcze wybrany delegatem Wydziału do Senatu akademickiego. Później już stopniowo wycofywał się, z przyczyn naturalnych, a także i politycznych: rządzącej sanacji narażał się obroną liberalnych tradycji szkolnictwa wyższego w ogóle, a w szczególności szkolnictwa rolniczego przed kompresją¹⁰⁵. W 1928 r. utracił, sprawowany od 1918 r., mandat kuratora nad puławskim Państwowym Instytutem Gospodarstwa Wiejskiego; w 1931 r. mandat delegata do Senatu, w 1934 r. stanowisko prezesa Naukowego Instytutu Spółdzielczego, ale w pracy na stanowisku

¹⁰² Socha, *Działalność rolniczo-oświatowa CTR*, s. 268.

¹⁰³ Fierich, *op. cit.*, s. 96.

¹⁰⁴ W. Rusiński, *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego, cz. II, 1918—1939*, Warszawa 1980, s. 254.

¹⁰⁵ S. Surzycki, *Walka o autonomię uniwersytecką*, Warszawa 1933; idem, *W obronie obecnych wyższych studiów rolniczych*, „Gazeta Rolnicza”, 27 XI 1931, nr 48; idem, *W sprawie studiów rolniczych i spółdzielczych*, *ibidem*, 4 i 11 III 1932, nr 10 i 11.

profesora, odpowiadającego za swój dział nauki i kształcenia, nie opuszczała go aktywność. W 1935 r. rozwinął szeroko postulowaną akcję na rzecz utworzenia na Wydziale Rolniczym UJ katedry agronomii społecznej¹⁰⁶. Zmarł w Krakowie 27 VII 1936 r.

Dzieło naukowe Stefana Surzyckiego w okresie od przejścia do Krakowa rozwinęło się w 3 kierunkach. Była więc kontynuacja ekonomiki rolniczej oraz studia z zakresu historii oświaty i wiedzy rolniczej, a także asocjacji rolniczej i spółdzielczości.

W zakresie ekonomii rolniczej Stefan Surzycki stał się wraz ze Stefanem Moszczeńskim i Stefanem Pawlikiem twórcą szkoły polskiej. S. Pawlik, a zwłaszcza S. Moszczeński, oraz młodszy ekonomiści okresu międzywojennego (W. Schramm, J. Fierich, W. Ponikowski), hołdowali metodzie matematycznej, natomiast S. Surzycki przedkładał metodę pogładową i ewoluował w kierunku agronomii społecznej; zbliżał się do W. Grabskiego, Z. Ludkiewicza i F. Bujaka¹⁰⁷. Jednakże w zakresie ekonomiki — swej dziedziny podstawowej — nie zdobył się na dzieła życia, poprzestał na opracowaniach drobnych i przyczynkarskich¹⁰⁸ i na skryptach uniwersyteckich¹⁰⁹.

Dwa pozostałe kierunki pracy badawczej S. Surzyckiego, każdy udokumentowany dziełem syntecznym¹¹⁰, łączy metoda przedstawienia omawianych kwestii poprzez instytucje i organizacje społeczne. Dzieło wśród nich wcześniejsze: *Rozwój wiedzy rolniczej w Polsce* (1928 r.) to jedyna w swoim rodzaju, do dziś nie zastąpiona, historia rozwoju polskiej oświaty

¹⁰⁶ J. Fierich, Z. Kosiek, *Wydział Rolniczy Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1934—1945*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1963, Ser. B, z. 8, s. 78.

¹⁰⁷ *Zarys polskiej myśli ekonomiczno-rolniczej*, s. 281; A. Żabko-Potopowicz, *Pionierzy postępu w rolnictwie polskim*, Warszawa 1977, s. 180.

¹⁰⁸ S. Surzycki, *Wskazówki praktyczne organizacji gospodarstw*, Warszawa 1912; idem, *Teoria statyki rolniczej. Jej wskazania w świetle współczesnej krytyki*, [w:] *Akademickie wykłady rolnicze Wydziału Doświadczalno-Naukowego CTR*, t. II, Warszawa 1912, s. 110—146; idem, *Planowanie i organizacja gospodarstwa wiejskiego, przyczynek do metodyki organizacji gospodarstwa wiejskiego*, Kraków 1919; idem, *Określenie wysokości przeciętnych kosztów produkcji zbóż i kartoli w r. 1918—1919 w Zachodniej Małopolsce*, Warszawa 1920; idem, *Organizacja gospodarstw rolnych w Polsce Zjednoczonej i wynikające stąd nakazy i wskazania dla polityki rolniczej*, [w:] *Pamiętnik I Polskiego Kongresu Rolniczego*, Warszawa 1924, s. 531—545; idem, *Szacowanie ziemi przymusowo wykupionej przy przeprowadzaniu reformy rolnej*, „*Rolnik Ekonomista*” 1927, nr 7, s. 297—309.

¹⁰⁹ *Nauka organizacji gospodarstwa wiejskiego*, cz. I—II., Warszawa, 1911—1923; idem, *Taksacja rolnicza ogólna*, Kraków 1923; idem, *Taksacja rolnicza szczegółowa*, Kraków 1923; idem, *Ekonomika rolnicza* (wyd. I), Kraków 1923, (wyd. II), Kraków 1924; idem, *Metodyka obrachunków gospodarskich*, Kraków 1925.

¹¹⁰ S. Surzycki, *Rozwój wiedzy rolniczej w Polsce*, Kraków 1928; idem, *Organizacja pracy społecznej rolniczej*, Warszawa 1931.

i nauki rolnictwa. Wydana trzy lata później (1931 r.) *Organizacja pracy społecznej rolniczej* daje także cenny, dotychczas niezrównany przegląd stowarzyszeń, związków i organizacji społecznych w służbie wsi. Dzieła uzupełniają dość liczne, rozproszone po różnych periodykach prace drobniejsze o charakterze uzupełniającym bądź też inspirującym lub podejmujące zgoła nowe problemy naukowe¹¹¹.

Instytut Ekonomii Politycznej UE

Janusz Socha

LE SYNDICAT POLONAISE D'AGRICULTEURS
ET DE FORESTIER DIPLÔMÉS
(1919—1939)

Le Syndicat Polonais d'Agriculteurs et de Forestiers Diplômés prit naissance le 19 avril 1919 à Varsovie au congrès des représentants des anciens élèves des académies ou des instituts d'agriculture à Tabor, Puławy, Cracovie, Dublany et Varsovie.

L'Union de Tabor, créée en 1906 associait les Polonais, étudiants de l'Académie d'Agriculture à Tabor, en Bohême. Les anciens élèves de l'Institut d'Agriculture et de Sylviculture, école supérieure russe au Royaume de Pologne, organisèrent leur Union en 1911. Trois unions, créées en 1918, groupaient les diplômés des écoles d'agriculture polonaises C'étaient: Les Etudes d'Agriculture (dès 1924 la Faculté d'Agriculture) à l'Université Jagellons, l'Académie d'Agriculture à Dublany près de Lvov, l'Ecole Générale de l'Economie d'Agriculture à Varsovie. Cependant l'Association des anciens élèves de cette dernière école quitta bientôt les rangs du Syndicat et commença à mener indépendamment son activité. Donc le Syndicat d'Agriculteurs et de Forestiers Diplômés embrassait quatre unions d'agriculteurs et de forestiers

¹¹¹ S. Surzycki, *Ogólny zarys rozwoju wiedzy rolniczej w Polsce*, [w:] *Polska w kulturze powszechnej*, cz. II, Kraków 1918, s. 437; idem, *Organizacja pracy społecznej* (manuskrypt), Kraków 1927; idem, *Wiedza i nauka rolnicza*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej*, Kraków 1928, s. 1004—1009; idem, *Praca towarzystw rolniczych u nas i gdzie indziej*, „*Rolnik Ekonomista*” 1928, nr 3, s. 109—126; nr 4, s. 151—168; nr 5, s. 211—225; idem, *Izby rolnicze a zrzeszenia rolnicze*, „*Biuletyn Spółdzielczego Instytutu Naukowego*” 1928, z. 1, s. 83—112; idem, *Les organisations d'instructions et de culture agricole*, [w:] *L'Agriculture Polonaise*, Warszawa 1929, s. 57—62; idem, *Veda a nauka zemedelska v Polsku v desitilet jeho samostatnosti*, „*Vestník Československe Akademie Zemedelske*” 1930, z. 6—7, s. 726—735; idem, *Spółdzielczy Instytut Naukowy (Dziesięciolecie istnienia 1919—1929)*, Warszawa 1929, także w: „*Rolnictwo*” 1930, t. II, z. 3; idem, *Wyższy Naukowy Kurs Spółdzielczy przy Wydziale Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rozwój i stan organizacji 1924—1932*, Warszawa 1932; idem, *Studia ekonomiczno-spółdzielcze w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków 1936.

ayant obtenu leur diplôme à Tabor, Puławy, Cracovie et Dublany. Au début il comptait 500 membres. Idéologiquement il était lié jusqu'à l'an 1929 avec la Société Générale Agricole, ensuite il entreprit un essai de continuer indépendamment la propagation des idées de la Société dans le domaine des problèmes sociaux de la campagne et de la politique agricole d'état, en s'opposant aux mesures antidémocratiques du gouvernement.

La réorganisation du Syndicat, opérée dans les années 1929—1931, entraîna la diminution du rôle des cercles autonomes, cependant elle exposa les sections provinciales, associant les membres du Syndicat non selon le lieu d'études, mais par régions. Le Syndicat s'affermi et augmenta numériquement; il commença à admettre la jeune génération des agriculteurs diplômés. En 1939, il comptait 900—1000 membres. Ses sections les plus fortes travaillaient à Varsovie, Poznań, Lvov et Katowice. Il devint l'organisation professionnelle de l'intelligence agricole polonaise. En 1939, le Syndicat accéda à la Fédération Internationale des Techniciens Agronomes à Rome (FITA). L'activité du Syndicat fut rompue par la 11ème guerre mondiale.

Dans la partie finale il y a une notice biographique d'un des fondateurs et premier président (jusqu'à l'an 1923) du Syndicat, Stefan Surzycki, lié dès 1909 à l'Université Jagellons à Cracovie, éminent connaisseur de l'instruction agricole et du coopératisme.